

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

1-2024

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

P.S.Otaqulov	
Geografik nomlarni o'rganishga ijtimoiy-ekologik yondashuv	92
B.M.Dehqonov	
Andijon viloyati ekin yerlari monitoringi va uni baholash	97
X.Sh.Djo'raboyeva	
An'anaviy suvdan foydalanish madaniyatining shakllanishida geografik omillarning o'rni.....	101
	ILMIY AXBOROT
M.K.Usmonaliyeva	
Chor Rossiyasi hukmronligi davrida turkiston o'lkasida milliy matbuotning vujudga kelishi.....	105
O.N.Fozilova	
Oybekning bolalarga atalgan hikoyalarida qahramon talqini.....	108
J.J.Mamatisakov	
Bo'lajak geografiya o'qituvchilarini o'quvchilarda geologik bilimlarni takomillashtirishning innovatsion - pedagogik modeli	113
N.B.Yuldasheva	
Ingliz va o'zbek tillari matnlaridagi paremiyalarni tadqiq etishning muxim jihatlari.....	121
G.O.Abdujalilova	
Ekspozitsiya va uning badiiy-estetik funksiyasi	124
X.Z.Umarova	
Epistolary lines: the transformative power of letters in saul bellow's novel «Herzog»	127
D.Hakimova	
Yosh voleybolchilarning maxsus jismoniy sifatlarini rivojlantirish	130
G'.M.Alamov	
Xalq o'yinlari va milliy bellashuvlarning o'quvchi-yoshlarni tarbiyalovchi muhim omil sifatidagi ahamiyati	135
A.K.Xudayberdiyev, M.J.Usmonova	
Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yagona to'g'ri yo'li-ta'lim sifatini oshirish.....	139
S.R.Xoliqov	
Yangi O'zbekiston yoshlarining ma'naviyati va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning asosiy usullari	143
M.A.Алиева	
Неомифологизм в творчестве дмитрия сергеевича мерещковского	147
A.Y.Ergashev	
Yangi O'zbekistonda pedagogning maqomi: ijimoiy-falsafiy tasnifi va o'ziga xos xususiyatlari	152
Z.X.Oxunova	
Yangi O'zbekistonda jinoyat va jazo tushunchalarining o'ziga xos xususiyatlari va ijtimoiy-antropologik mazmuni	155
X.J.Isomiddinov	
Yoshlar tafakkurini rivojlantirishning tarixiy-falsafiy jihatlari.....	158
R.D.Mustayev	
Vatanparvarlik tushunchasining tarixiy-falsafiy mohiyati	161
B.I.Muxtoraliev	
Ilk hikoyalaridagi ijodiy o'ziga xoslik	165
D.S.Abdugodirov	
Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-kreativ kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari.....	171
M.M.Azizov	
Methodology of optimizing sports and health programs through scandinavian walking	174
A.U.Xamidjanov	
Yuqori malakali kurashchilarni vazn-bo'y ko'rsatkichlarini model xususiyatlari o'rganish asosida yosh erkin kurashchilarni saralash va yo'naltirish metodikasi.....	181
G.T.Dadamirzayeva	
Inson salomatligi va ruhiyatiga musiqaning ta'siri.....	191

EKSPOZITSIYA VA UNING BADIY-ESTETIK FUNKSIYASI

EXPOSITION AND ITS ARTISTIC-AESTHETIC FUNCTION

ЭКСПОЗИЦИЯ И ЕЕ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ

Abdujalilova Gulmiraxon Odiljon qizi¹

¹Farg'ona davlat universiteti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotiga o'zining yorqin ijodi bilan hissa qo'shib kelayotgan Bahodir Qobul asarlari va ularning ekspozitsiyasi haqida to'xtalib o'tilgan. Ekspozitsiyaning badiiy-estetik funksiyasi va asarda tutgan o'рни haqida o'rganilgan.

Аннотация

В данной статье основное внимание уделяется Бахадиру Кабулу, внесшего своим блестящим творчеством вклад в современную узбекскую литературу, и их изложению. Изучена художественно-эстетическая функция экспозиции и ее место в произведении.

Abstract

This article focuses on the works of Bahadir Kabul, who has been contributing to modern Uzbek literature with his brilliant work, and their exposition. The artistic-aesthetic function of exposition and its place in the work were studied.

Kalit so'zlar: ekspozitsiya, qissa, syujet, unsur, tarjimai hol.

Key words: exposition, story, plot, element, biography.

Ключевые слова: экспозиция, рассказ, сюжет, элемент, биография

KIRISH

Zamonaviy adabiyotshunoslikda badiiyat, xususan, syujet va uning tarkibiy qismlarining badiiy-estetik funksiyasini tadqiq etish dolzarflik kasb etadi. Zero, yangicha badiiy tafakkur shakllari bugungi o'zbek nasrida an'ana va yangilanish, obraz va obrazlilik masalasida faol namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, syujet kompozitsiyasi, uning tarkibiy qismlari, jumladan, ekspozitsiyaning asar kompozitsiyasidagi o'рни, syujet rivojidagi ahamiyati muhim vazifalardan sanaladi. Boshqa tomondan olganda, Bahodir Qobul nasrida syujet masalasi va uning elementlaridan biri bo'lgan ekspozitsiyani tadqiq etish muhim vazifalardan hisoblanadi. Zotan, ekspozitsiya poetikaning asosiy unsuri sifatida yozuvchi badiiy mahoratini namoyon etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Ma'lumki, syujet va uning tarkibiy qismi haqidagi tadqiqotlar Aristotel, Yuliy Skaliger, Gegel kabi mutafakkirlar ishlarida keng tadqiq etilgan. Lekin XX asrga kelib, syujet va uning tarkibi haqida Leonid Timofeev, Gennadiy Pospelov, Izzat Sulton kabi olimlar ishlarida nisbatan kengroq tadqiq etilgan. Aslida syujet ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechim singari asosiy unsurlardan tashkil topadi. Mazkur atamalardan asar qahramonlari haqida, voqealar kechadigan makon haqida ma'lumot beruvchi, o'quvchiga tanishtiruvchi qismi ekspozitsiya sanaladi. Adabiyotshunos Dilmurod Qur'onov ekspozitsiyaga quyidagicha ta'rif bergan: "Ekspozitsiya sujetning boshlanish qismi bo'lib, o'quvchini asar voqealari kechadigan joy, qahramonlar, asar konflikti yetilgan shart-sharoitlar bilan tanishtiradi." [2:111]. Haqiqatan ham, badiiy asar haqida, voqealar kechadigan joy, qahramonlar haqida ma'lumotga ega bo'lish uchun asarda ekspozitsiya bo'lishi kerak.

Adabiyotshunos Q.Yo'lchiyevning fikricha, ekspozitsiya ba'zan portret yoki peyzaj bilan ham boshlanadi. "Aynan syujet voqealariga aloqador detal, obrazlarni bir makonga to'plashi, asar mazmunidagi asosiy g'oya, ... kechinma va muammolarni yorqinroqligini ta'minlaydi. [5:106] Natijada ekspozitsiya voqealarning jonli va badiiy mukammalligini ta'minlashga xizmat qiladi. Ya'ni, inson uchun tarjimai hol naqadar zarur bo'lsa, badiiy asar uchun ham ekspozitsiya shu qadar zarur. Bu o'quvchiga asarni oson anglashga, qahramonlarni ko'z o'ngida gavdalantirishga yordam beradi. Bu ekspozitsiyaning badiiy-estetik funksiyalaridan biri hisoblanadi. Lekin ekspozitsiyaning asarda keltirilishi ham hajmi ham ixtiyoriy hisoblanadi. Ya'ni yozuvchi asarda ekspozitsiyani umuman keltirmasligi, hajmini esa yirik yoki qisqa tarzda berishi mumkin. Masalan, Bahodir Qobulning "Enashamol" qissasida ekspozitsiya o'рни asar boshida keltirilmagan. Bunda yozuvchi kechiktirilgan

ekspozitsiyadan foydalangan. Muallif Said Ahmadning “Jimjitlik” romanida esa asarning prologidan soʻng, yaʼni Tolibning qishloqqa, ota hovlisiga kelishi-yu, kampir bilan boʻlgan suhbatigacha boʻlgan qismda keltirilgan. Shuningdek, asar mobaynida yana koʻplab oʻrinlarda ekspozitsiyalar tarqoq holda keltirilgan. Adabiyotshunos Yoʻldosh Solijonov ham bu haqda oʻzining asosli fikrlarini keltirib oʻtgan. “Ekspozitsiya kompozitsion unsurlardan biri sifatida yozuvchi maqsadiga koʻra badiiy asarning turli oʻrinlarida, har xil koʻrinishda keladi va turli nomlar bilan ataladi. Voqealar boshlanishidan oldin berilsa, toʻgʻri ekspozitsiya (A.Qodiriy va Oybek romanlarida), syujet tugunidan soʻng berilsa, kechiktirilgan ekspozitsiya (A.Qahhorning “Sinchalak” qissasi, “Qoʻshchinor chiroqlari” romani), asar oxirida berilgan maʼlumotlar esa teskari ekspozitsiya deb ataladi. Ayrim yirik hajmli asarlarda qahramonlar va voqelik oʻrni toʻgʻrisidagi maʼlumotlar butun asarga sochib yuboriladi. Bular sochma ekspozitsiya deyiladi (L.Tolstoyning “Urush va tinchlik”, Oʻ.Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romanlari). Hozirgi oʻzbek nasrida ekspozitsiyaning sochma turi koʻproq uchramoqda. Asar janriga qarab ekspozitsiya ham turlicha boʻlishi mumkin” [4:46]

“Garchi ekspozitsiya badiiy asarda bosh konfliktni rivojlantirib, keyingi voqealarga turtki berishga jiddiy koʻmaklashmasada, koʻpincha, asosiy voqea rivojining yoʻnalishi hamda xarakterini oldindan aniqlashga xizmat qiladi.” [4:46]

Bahodir Qobulning “Otahayot” qissasida ham ekspozitsiya voqea rivojining yoʻnalishi va harakterini oldindan aniqlashga xizmat qilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bahodir Qobul “Otahayot” qissasidagi ekspozitsiyasi ham aynan yuqoridagi nazariy asoslar doirasida tashkil etilgan. Voqealar kechadigan makon, joy tasvirlari oʻziga xos uslubda, kuchli badiiylilik bilan yaratiladi. “Qishloqqa kirib borarkan yoʻl yoqasidagi tanish daraxtlardan birortayam qolmaganligiga koʻzi yetgach dami ichiga tushib ketdi... Bir vaqtlar shoxlari shamolda gurillagan, epikinda sollarishgan, shoxlashishgan shoxlarning soyalari bir birini quvatlagan, shoxdan-shoxga uchgan-qoʻngan qushlar gʻujuridan, ostida bir maydon oʻtirgan odamning bahri dili yayraydigan, gʻubori ketadigan yoʻl yoqalagan daraxtzordan irimigayam qolmaganidan aqli shoshdi. Jarkoʻchaning ikki yelkasida osmonni suyab turgandek balandan baland teraklarning hayratidan hayajonlangancha “qalʼa devorlariga oʻxsharkan” degan teraklar ham xolasinikiga ketgan koʻrinadi.”[3:89]

Ushbu parchada ham qissa qahramonining shahardan qishloqqa qaytib kelgandagi qishloqning ayanchli holati, bir paytlar qishloqning qanday goʻzal va fusunkor ekanligi keltirilgan. Yozuvchi ekspozitsiyani bunday keltirish orqali bugungi kundagi tabiatga boʻlayotgan nohaqliklar, insonlar tomonidan yetkizilayotgan zararlar koʻrsatib berilgan. Bunda yozuvchi ekspozitsiya tarkibiga peyzaj va uning obraz ruhiyatiga taʼsiri orqali syujetning keyingi bosqichlaridagi keskinlik, drammatizmga ham ishora qiladi, Bu esa ekspozitsiyaning badiiy –estetik vazifasida konflikt, peyzaj va obraz munosabati ham borligini koʻrsatadi.

“– Keling, endi bir bagʻrimga bosay, avojon. Boʻyinggizga bir toʻyaylik. Yana qachon koʻrishamiz. Kelsammi kelmasammi deb turgan shamolni isi kimniki desak, sizniki ekanda... Bu Bozorboy avoning ovozi. Ota kasb, etikdoʻzlik qiladi. Birda aytgan edi: quloq terlab etik tikish, burin pishnab maxsi tortish qayoqda. U kunlar oʻtib ketgan, avojon. Kun yirtiq, yamoqqa qolgan. Qishloqda oʻqimagan kitobim qolmadi. Sizda zoʻrlaridan bor, avojon, bilaman. Bittasini tashlab ketasiz. Yangamning yirtishidan tekkan tavarikka oʻrab oʻqiyman. Bu keganingizgacha yodlab qoʻyaman...”[3:90]

Ushbu parcha ham ekspozitsiyadan olingan boʻlib, yozuvchi dialogik nutq orqali Bozorboy avo haqida oʻquvchiga uni tanishtiradi, shuning bilan bir qatorda eski davr turmushi bilan bugungi kunning farqi, u davr insonlarining bugungi kun insonlaridan turlichaligi, yashash tarzining oʻzgarganligi birgina etikdoʻzlik kasbining qadrsizlanishi orqali tasvirlab bergan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ekspozitsiya syujetning asosiy va muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Asar toʻlaqonli va pishiq boʻlishi, oʻquvchi oson tushunishi uchun doimo ekspozitsiya keltirilishi kerak. Asarda birgina ekspozitsiyaning oʻzi ham koʻplab maʼno tashish vazifasini bajarishi mumkin. Bu yozuvchining uslubiga, ekspozitsiya yaratish mahoratiga bogʻliq.

Bahodir Qobul asarlarida ekspozitsiyaning kuchli badiiylilik va oʻziga xos mahorat bilan yaratilganligining guvohi boʻlamiz. Yozuvchi bu yoʻl badiiy asarga, voqealar jarayoni kechadigan makon va qahramonlarga oʻquvchining diqqatini qaratganligini kuzatish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – 272 b.
2. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademiya, 2018. – 400 b.
3. Qobil B. "Enayo'". – Toshkent: Mashhur-Press, 2018.
4. Solijonov Y. Haqiqatning sinchkov ko'zlari. T.: 2009.
5. Ёлчиёв Қ. [Лирик шеърда сюжет ва топохронос](#). Scientific journal of the Fergana State University, 2021. №1. 102-107.